

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

9-son (2024-yil, sentabr)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2024

QIZLAR ORASIDA ERTA TURMUSHGA CHIQISH MUAMMOSINI PSIXOLOGIYA FANIDA O'RGANILISHI

Sodiqova Gulbarno Odiljon qizi,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
O'zbek tili va adabiyoti universiteti
Ijtimoiy-gumanitar kafedrasida katta o'qituvchisi,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Maqolada oila, nikoh yoshi, erta tushmushga chiqish va uni psixologiya sahasida o'rganilishi, oilaviy va shaxslararo munosabatlarni yo'lga qo'yish uning negizlari, nikoh tushunchasi va uning mohiyati, o'g'il va qizlarning oilaviy hayotga tayyorligi konstruktiv nikoh va oilaviy munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirish masalalari atroflicha yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: turmush, oila, munosabatlar, hissiy-irodaviy soha, tuzilma, jamiyat, shaxs, ehtiyoj, ma'naviy, nikoh, davlat.

ИССЛЕДОВАНИЕ В ПСИХОЛОГИИ ПРОБЛЕМЫ РАННИХ БРАКОВ СРЕДИ ДЕВУШЕК

В статье рассмотрены семья, брачный возраст, ранний брак и его изучение в области психологии, установления семейных и межличностных отношений, его основы, понятие брака и его сущность, готовность юношей и девушек к семейной жизни, конструктивный брак, подробно освещены вопросы становления и развития семейных отношений.

Ключевые слова: брак, семья, отношения, эмоционально-волевая сфера, структура, общество, личность, потребность, духовная, брак, государство.

RESEARCH IN PSYCHOLOGY ON EARLY MARRIAGE AMONG GIRLS

The article contains family, marriage age, early marriage and its study in the field of psychology, establishing family and interpersonal relations, its foundations, the concept of marriage and its essence, readiness of boys and girls for family life, constructive marriage and issues of formation and development of family relations are covered in detail.

Keywords: marriage, family, relationships, emotional-volitional sphere, structure, society, person, need, spiritual, marriage, state.

Kirish. Erta turmush qurish — balog'at yoshiga yetib ulgurmagan, o'smirlik davrida, jinsiy tomonlama to'liq shakllanmagan yigit-qizlarning oila qurishi hisoblanadi. Nikoh - bu oila va jamiyatni yaratishning o'rnatilgan vositasi uni nazorat qilish jamiyatni saqlab qolish va rivojlantirish yo'llaridan biridir. Nikoh munosabatlariga tayyorlik asosida yuzaga keladi boshqa shaxs bilan psixologik yaqinlik uchun ongli ehtiyoj va kognitiv, hissiy-irodaviy va motivatsion komponentlarni qamrab oluvchi murakkab shakllanishdir. Bu turli xil tizim tomonidan talqin qilinadi shaxsning turmush qurish va orientatsiyaga bo'lgan ijtimoiy-psixologik munosabatlari oilada mustahkam, ijobiy munosabatlarni o'rnatish bilan bog'liq bo'ladi. Shunday qilib, o'g'il va qizlarning oilaviy hayotga tayyorligi konstruktiv nikoh va oilaviy munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirish, oilaviy hayot tarziga yo'naltirishni kuchaytirishni ta'minlaydi. Ko'pgina shtatlarda nikohni ro'yxatga olish o'rnatilgan, bu esa odatda nikoh shartnomasini tuzishni nazarda tutadi. Nikoh yoshi mamlakatga bog'liq va qizlar va o'g'il bolalar uchun farq qilishi mumkin. Yaqin vaqtgacha ko'plab mamlakatlarda qizlarning turmush qurish yoshi o'g'il bolalarnikiga qaraganda pastroq bo'lgan bo'lsa, hozir ko'p joylarda gender tengligini saqlash maqsadida qiz bolalar yoshiga ko'tarildi. Nikoh uchun talab qilinadigan yosh va boshqa shartlar har bir mamlakatda bir-biridan farq qiladi, lekin qoida tariqasida, yosh o'n sakkiz yoshdan boshlab belgilanadi. Aksariyat mamlakatlar ota-onalarning roziligi yoki sud ruxsati bilan oldindan belgilangan yoshda turmush qurishga ruxsat beradi, ba'zi mamlakatlar esa, agar qiz homilador bo'lsa, yoshlarga turmushga chiqishga ruxsat beradi. Nikoh yoshini ko'pchilik tug'ilish yoshi yoki jinsiy rozilik yoshi bilan aralashtirib yubormaslik kerak, garchi ba'zi joylarda ular bir xil bo'lishi mumkin. Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlarda nikoh uchun qonuniy yosh chegaralari faqat ko'rsatmalarda belgilab qo'yilgan. Ba'zi jamiyatlarda 18 yoshga to'lmagan shaxs odatda qiz bola bilan turmush qurish yosh nikoh deb hisoblanadi. 1962-yilda 55 ta davlat nikoh uchun eng kam yoshni qonunchilik bilan belgilash, shuningdek,

urf-odatlar, diniy va qabilaviy qonunlarini bekor qilish uchun nikohga ruxsat berish, nikoh uchun eng kam yosh va nikohni qayd etish to'g'risidagi konventsiyani qabul qildi. Nikoh yoshi diniy qonunga ko'ra, mamlakat qonuniga qaraganda pastroq bo'lsa, davlat qonuni tomonidan ustunlik qiladi. Biroq, ayrim diniy jamoalar bu masalada qonun ustuvorligini tan olmaydi, bu esa bolalar yoki majburiy nikohga olib kelishi mumkin. JSSTning 2012-yil 65 sessiyasida „O'smir yoshdagi homiladorlik va ularning salbiy oqibatlari“ to'g'risida seminar o'tkazildi. Erta turmush qurish muammolari ko'rib chiqildi. Unga ko'ra jahonning rivojlangan va rivojlanib borayotgan davlatlar aholisining turmush darajasi, ularda xotin-qizlarga ko'rsatilayotgan tibbiy yordam, turmush qurishning yosh chegarasi belgilab berilgan. Shuningdek, mazkur tashkilot tomonidan erta turmush qurish va uning salbiy oqibatlari haqidagi ma'lumotlar asosida ish olib borishadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Zamonaviy yoshlarni nikohga tayyorlash muammolari bilan I.V.Dubrovina, I.V.Grebennikov, I.N.Kozlov, V.S.To'roxtiy, T.M.Razumixina va boshqalar psixolog olimlar ilmiy o'rganishlar olib borishgan. Bundan tashqari erta turmushga chiqish va yosh muammolari bilan E.Erikson, G.Kreyg, G.Abramova kabi olimlar ilmiy tahlil qilib o'tganlar. Oilaviy hayotning barcha muammolari bo'yicha tadqiqotlarni esa, masalan, oilaviy hayotni davriylashtirish, farovonlik uchun shart-sharoitlar majmui nikoh, sherikning "to'g'ri" tanlovi, sabablari va xususiyatlari turli nikoh nizolari kabi muammolarni V.Sysenko, A.Obozova, B.Shapiro kabi olimlar turlicha yodashuvlar asosida o'rganishgan.

A.N.Sizanovning so'zlariga ko'ra, insonning turmushga psixologik tayyorgarligi oilaning yaratilishi rivojlangan muloqot qobiliyatlari mavjudligida, birlikda namoyon bo'ladi yoki oilaviy hayotga, dunyoqarashlarning o'xshashligi, oilani yaratish qobiliyati, qulay axloqiy va psixologik iqlim, barqarorlik his-tuyg'ular, xarakter bilan bog'lik ekanligini isbotlagan. Muallif psixikaning katta plastikligini ta'kidlaydi, yoshlarga xos xususiyat, yangilikka moslashish qobiliyati yuqori munosabatlar turlari, yoshi mutlaq soni qachon mos keladi nikoh tuzuvchilar o'rtasidagi yosh farqi uch yoshdan besh yoshgacha va undan oshmasligi oilaning barqaror bo'lishini ta'minlashini ta'kidlab o'rgan.

V.N. Drujinin ta'kidlashicha, nikohning kuchi va taqdiri ularning soniga bog'liq omillar, chunki u kompleksga ega bo'lgan ikkita alohida shaxsni o'z ichiga oladi murakkab psixologik va fiziologik xususiyatlar negiziga yuzaga keladi. Odamlar uchun, turmush qurganlar uchun yetuk shaxslar bo'lish juda muhimdir ijtimoiy-psixologik munosabat. I.V. Dubrovinaning fikricha, yoshlarni tayyorlashda optimal axloqiy dunyoni shakllantirishdan tashqari oilaviy hayot shaxsiyat, g'oyalarning maxsus tizimini ishlab chiqish juda muhimdir o'zini ma'lum bir jinsdagi shaxs sifatida ko'rish o'ziga xos ehtiyojlar, qiymat yo'nalishlari, motivlar, munosabat bu tasvirlarga mos keladigan qarama-qarshi jins vakillari xulq-atvor shakllari asosiy mezon hisoblanadi.

A.N.Sizanov "Oilaviy hayotga tayyorlik" dissertatsiyasini belgilaydi quyidagi komponentlar: motivatsion, psixologik, pedagogik va ijtimoiy-axloqiy tayyorgarligi masalalarini ko'rib chiqadi. Ijtimoiy va axloqiy tayyorgarlikni aniqlashda A.N. Sizanov 20-22 yoshdagi qizlar uchun, o'g'il bolalar - 23-28 yoshni eng yaxshi turmush yoshi deb, hisoblaydi va shuningdek, ularda axloqiy ong shu yoshda shakllanishini ta'kidlaydi. So'nggi yillarda mamlakatimizda ajralishlar darajasi sezilarli darajada oshdi va dunyodagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biriga aylandi. Erta nikohlarning ko'payishi tendentsiyasi mavjud bo'lib, ular juda tez buziladi. Ijtimoiy ishchilar, psixologlar va sotsiologlarning nazoratiga qaramay, yosh oilalar ko'pincha buziladi. Sababi - beqaror hayot: shaxsiy uy-joyning etishmasligi, zaif iqtisodiy baza, yaxshi maoshli ish topa olmaslik, bola tug'ilishi bilan bog'liq qiyinchiliklar. Bu ota-onalarning yordamiga ega bo'lmagan zamonaviy yosh oilalarga tegishli. Qiyinchiliklar va ularni bartaraf eta olmaganligi sababli, turmush o'rtog'i va ba'zan ikkalasi ham spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarga bo'lgan ishtiyoqni rivojlantiradi, bu esa ularni asabiy buzilishlarga va jiddiy kasalliklarga olib keladi. Oilaviy munosabatlarda disharmoniya paydo bo'lib, oilaviy hayotda beqarorlikka olib keladi. Erta turmush qurish ham istalmagan, chunki 15-16 yoshli qizlar va 16-17 yoshli yoshlar tanasi shakllanmagan. 25 yoshgacha bo'lgan erkaklarda suyaklar va mushaklar o'sadi, xarakter rivojlanadi va temperament rivojlanadi.

N.N. Obozov va A.N. Obozova oilaviy rollar uyg'unligining jihatini qayd etadi. Birinchisi, oilaning maqsadiga nisbatan oilaviy qadriyatlarining izchilligi. Amerikalik psixologlarning fikricha, oilaviy hayotning muvaffaqiyati er va xotinning nikoh institutiga sodiqligidir. Asosiysi, qadriyatlar har ikkala turmush o'rtog'i uchun ham amalga oshirilishi kerak, aks holda oilaviy hayotdan norozilik paydo bo'ladi. Oilaviy rollar uyg'unligining ikkinchi tomoni - bu oilada xotin va erning vazifalari haqidagi rol g'oyalarning izchilligi. Turmush o'rtog'lar qiyin savolni hal qilishlari kerak: oilada mas'uliyatni qanday taqsimlash kerak. Rollarning aniq nomuvofiqligining belgisi oilada er va xotin o'rtasidagi majburiyatlarni taqsimlash bilan bog'liq ziddiyatdir.

Muhokama. XX asrning 70-80-yillaridagi ko'plab olimlarning ishlari yosh avlodning axloqiy va jinsiy tarbiyasi muammolariga bag'ishlangan: T.M.Afanasyeva, Z.K.Isaev, V.E. V.M.Rubanovich, A.G.Xripkova,

A.P.Shcherbakova va boshqalar bu asarlarda tananing kamolotga yetishi, erta jinsiy aloqaning oqibatlarini, istalmagan homiladorlikning oldini olish va hokazolar muhokama qilinadi. Ushbu sovet olimlari gender munosabatlari va axloq masalalariga katta e'tibor berishgan. Darhaqiqat, ko'pincha, yetuklikning yetishmasligi bilan birga, o'g'il yoki qiz oilaviy hayotda yelkasiga tushadigan sinovlarga psixologik jihatdan tayyor bo'lmasa, ularda jinsiy tajriba ham yetishmaydi. 18-asr - 19-asr boshlarida nikoh yoshi erkaklar uchun 15 yosh, ayollar uchun 13 yosh deb belgilandi. 19-asr oxiri - 20-asr boshlarida nikoh uchun yosh chegarasi, ayniqsa erkaklar uchun, asosan, ikki sababga ko'ra, bir oz ko'tarildi - tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi va 1874 yilda umumiy harbiy xizmatning joriy etilishi tufayli, unga ko'ra barcha erkaklar 21 yoshga to'lgandan keyin harbiy xizmatga yaroqli bo'ladi. Yoshida, 3-6 yil davomida undan o'tishlari shart edi. Shunga ko'ra, ayollarning nikoh yoshiga qarashlari ham o'zgardi. 1939 yildan 1959 yilgacha nikohning o'rtacha yoshi sezilarli darajada o'sdi, bu birinchi navbatda 18 yoshdan 24 yoshgacha bo'lgan turmush qurgan erkaklar va ayollar ulushining qisqarishida namoyon bo'ldi. Bu jarayonga asosan quyidagilar sabab bo'ldi:

- o'qitish muddatlarini uzaytirish;
- bu yoshdagi odamlar orasida talabalar va boshqa talabalar salmog'ining keskin o'sishi;
- qoida tariqasida, qishloq aholisiga nisbatan yoshi kattaroq turmush qurgan shahar aholisi salmog'ining sezilarli darajada oshishi.

Bugungi kunda yosh nikohlar Afrika va Janubiy Osiyoning bir qancha mamlakatlarida keng tarqalgan, bu mamlakatlarda nikohdan oldin jinsiy aloqa taqiqlangan, OITS keng tarqalgan va qashshoqlik avj olgan. Ota-onalar qizini erta turmushga berish ularning iqtisodiy ahvolini yaxshilashi va uni istalmagan jinsiy aloqalardan himoya qilishi mumkinligiga ishonishadi. Bolalar nikohi Kongo Demokratik Respublikasi, Afg'oniston va Bangladeshda keng tarqalgan. Nepalda qizlarning yetti foizi o'n yoshgacha, 40 foizi esa 15 yoshgacha turmushga chiqadi. Demografik nuqtayi nazardan olinganda, oila qurish ma'lum bir kishilarning emas, balki butun bir avlodning oila qurishi nazarda tutiladi. Bu o'rinda to'liq ishonch bilan aytish mumkinki, avlod yosh jihatdan qanchalik katta bo'lsa (uning yoshi qanchalik yuqori bo'lsa), u biz ko'rib chiqayotgan jihatlarning har biri bo'yicha ko'proq yetuk bo'ladi. 20—24 yoshdagi yosh guruhini o'ziga birlashtirgan yosh guruhi, 20 yoshdan kichik bo'lgan avlodga qaraganda ko'proq hayotiy tajribaga ega bo'ladi. Birinchi avlod vakillarida ijtimoiy-iqtisodiy yetuklik darajasi yuqoriroq bo'ladi, chunki aynan shu yoshda ko'pchilik yoshlar o'rta yoki oliy o'quv yurtlarini tamomlagan, u yoki bu kasb-hunarni egallagan bo'ladilar. 25—29 yoshlarda esa 20—24 yoshdagilarga qaraganda, ijtimoiy-iqtisodiy va kasb-hunar etukligi bo'yicha yanada yuqoriroq darajaga ega bo'ladilar. Hozirgi zamon demografiyasida keng foydalaniladigan ushbu ko'rsatib o'tilgan kabi statistikalar va yosh guruhlari yoshlarning ijtimoiy yetukligining turli jihatlarini ijtimoiy psixologik tahlil qilish uchun juda noqulay hisoblanadi. Chunki hech kimga sir emaski, bugungi kunda yoshlarning kattalashuvi, voyaga etishi juda jadal amalga oshmoqda. Yuqoridagicha guruhlashga ko'ra bir demografik yosh guruhiga kirgan 20 va 24 yoshlilarning etukligi sifat jihatidan turli darajaga egadirlar. 25 va 29 yoshdagilar haqida ham xuddi shunday deyish mumkin. 29 yoshga kelib kasb-hunar yetukligi nihoyasiga yetadi va bu davrga kelib aksariyat yoshlar oila qurib bo'lgan va xatto farzandli bo'lishga ham ulgurishadi. Shunday qilib, 29 yoshdagi yoshlar 25 yoshdagilarga qaraganda hayotiy tajribalariga ko'ra ham va boshqa asosiy komponentlarga ko'ra ham sezilarli darajada farqlanib turadi. O'zbekiston Respublikasining «Oila kodeksi»da erkak va ayollar uchun minimal nikoh yoshi sifatida 18 yosh ko'rsatilgan. Bu yoshni mahalliy hokimiyat qaroriga ko'ra alohida istisnoli holatlarni hisobga olib, ayollar uchun bir yoshga qisqartirish mumkin. Turli mamlakatlarda urf-odatlar va milliy an'analariga bog'liq ravishda erkak va ayollarning turlicha minimal nikoh yoshi belgilangan. Masalan, erkaklar uchun u 14 yoshdan (Irlandiya, Ispaniya va Lotin Amerikasidagi ayrim davlatlarida) 21 yoshgacha (Polsha, Avstriya, Germaniya va ayrim Skandinaviya davlatlarida) bo'lgan davr orasiga to'g'ri keladi. Ayollar uchun minimal yosh odatda yoki erkaklar bilan teng deb, yoki ulardan bir necha yosh kichik deb belgilanadi. Shuni ham ta'kidlab o'tish joizki, yoshlarni voyaga etish masalasi, ularning nikohga yetukligi ko'rsatkichlari ayrim hollarda bir-biriga qarama-qarshi va noturg'undir. Odamlarning ahloqiy va ma'naviy qiyofasi, uning shaxsiy ta'bi, didi, odatlari hayot davomida bir necha bor o'zgarishi mumkin. Hozirgi davrda bilimlar va hayotiy tajribani yig'ish g'oyat yuqori jadallikda amalga oshib bormoqda. Shunga ko'ra 16 yoshdan 29 yoshgacha bo'lgan davrni oila qurish uchun garmonik davr deb hisoblash qiyin. Chunki bu davrda yoshlarning o'ziga bevosita bog'liq bo'lmagan ko'plab ob'ektiv sharoitlarni, qarama-qarshi holatlarni kuzatish mumkin. Masalan, yoshlarda jinsiy etilish 14—16 yoshlarda, huquqiy yetuklik — 18 yoshda, kasb-hunarni egallash va kasbiy yetuklik ko'p hollarda 28—30 yoshlarga kelib yuzaga kelishi mumkin.

Xulosa. Islom dinining tarqalishi kabi ijtimoiy-madaniy omillarning ta'sirini ham qayd etish lozim. Shunday qilib, 90-yillarning boshlariga qadar XX asr O'zbek oilalarida qizlarning 20 yoshdan keyin turmushga chiqishi odat edi. Va yaxshi ta'lim, yaxshi oliy ma'lumot, ayniqsa, qadrlanadi. Bugungi kunda sotuvchilarning talablari o'zgardi: qiz qanchalik yosh va tajribasiz bo'lsa, shuncha yaxshi. Sovchilar orasida

eng mashhurlari 15 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan kelinlardir. Agar bu vaqt ichida qiz turmushga chiqmasa, yaxshi oilaga turmushga imkoniyati kamroq bo'ladi. Ulamolarimiz “Islom dinida hali balog‘atga yetmagan, turmushga tayyor bo‘lmagan o‘smir qizlarni uzatish yoki nikohlash mumkin”, degan gap yo‘qligini matbuotda juda ko‘p bor ta’kidlashadi. Hatto balog‘atga yetgan, jismoniy tarafdin turmushga tayyor yigit, agar oilani boqa olmasa, uning uylanishi shart emasligini ham ko‘p bor aytishgan.

Ayni paytda shifokorlar 16–17 yoshli qizlar turmushga tayyor emasligi, homiladorlik va tug‘uruq holatida qiynalib qolayotganini ta’kidlab, ularni 19-20 yoshlarida turmushga berishni, yigitlarga 20-22 yoshlarda uylanishni tavsiya qilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 15-moddasi birinchi qismi bilan nikoh yoshi erkak va ayollar uchun 18 yosh etib belgilandi. Ta’lim to‘g‘risidagi qonunchilik talablari hamda qizlarning fiziologik jihatdan onalikka tayyor bo‘lishlari nuqtai nazaridan qaraydigan bo‘lsak, bu fikr asosli ekanligiga guvoh bo‘lamiz. O‘zbekiston Respublikasining ushbu qonuniga kiritilgan o‘zgartirish xotin-qizlarning erta nikohi va erta tug‘uruqning oldini olishga xizmat qilayotgani, shubhasiz.

Adabiyotlar:

1. Баклаенко Н.Г., Гаврилова Л.В. Современное состояние охраны репродуктивного здоровья подростков // *Здравоохранение: Журн. Для руководства*. – 2000. – №7. – С.26-33.
2. Бурова С.Н. Будущая жена и мать. – Минск: Народная асвета, 1990. – 160 с.
3. Голод С.И. Семья и брак: Историко-социологический анализ. – СПб.: Изд-во «Омега», 1998. – 272 с.
4. Дементьева И.Ф. Первые годы брака. – М.: Просвещение, 1991. – 112 с.
5. Денисенко М.В., Зуанна Ж.-П. Сексуальное поведение российской молодежи // *Социологические исследования*. – 2001. – №2. – С.83-86.
6. Добрович А.А. Беседы о половом воспитании. – М.: Просвещение, 1985. – 96 с.
7. Зайцев Г.К. Школьная валеология: Педагогические основы обеспечения здоровья учащихся и учителей. – 3-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Детство-Пресс, 2001. – 218 с.
8. Зайцев Г.К., Зайцев А.Г. Сексовалеологическое взросление // *Педагогика*. – 2005. – №5. – С.49-58.